Onomastica Slavogermanica
XXX
Wrocław 2011

Teresa Kolber
Inwałd

Nazwiska mieszkańców dekanatu wadowickiego motywowane przez wyrazy złożone

Słowa klucze: nazwiska złożone, patronimika żeńskie, onimizacja, transonimizacja, derywacja sufiksalna, semantyka nazwisk złożonych

Pomysł niniejszego artykułu zrodził się podczas opracowywania motywacji i struktury nazwisk mieszkańców dekanatu wadowickiego na podstawie *Libri Mortuorum* dekanatu wadowickiego z lat 1786–1939. Wśród 7 tys. zebranych i omówionych nazwisk o budowie przeważnie prostej, jak na przykład *Ceglarz*, *Karkoszka*, *Woźniak*, znajduje się niewielka grupa nazwisk motywowanych przez złożone wyrazy pospolite lub złożone nazwy własne (imiona i nazwy miejscowe), które przeszły do kategorii nazwisk przez zmianę funkcji, na przykład ap. *kołodziej* > nazwisko *Kołodziej*, im. *Chwalibóg* > nazwisko *Chwalibóg*, bądź na drodze derywacji sufiksalnej, na przykład ap. *waligóra* > nazwisko *Waligór-ski*, im. *Bogusław* > nazwisko *Bogusław-ski*, n.m. *Odrzywół* > nazwisko *Odrzywol--ski*. Mimo iż nazwiska motywowane przez wyrazy złożone stanowią znikomy procent wszystkich zanalizowanych przeze mnie nazwisk, bo zaledwie 0,67% (47 nazw) całego badanego zbioru, to warto im się przyjrzeć z punktu widzenia semantyki wyrazów motywujących i derywacji nazwiskotwórczej oraz ich historii zewnętrznej, popularności i rozmieszczenia na terenie dekanatu wadowickiego.

Analizując omawiany typ nazwisk, korzystam z prac autorów zajmujących się problematyką złożeń imiennych (pospolitych i własnych), jak między innymi Kwiryna Handke, Zofia Kurzowa i Maria Malec.

Kwiryna Handke w książce *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich (z uwzględnieniem innych języków zachodniosłowiańskich)* zajęła się rozważaniami nad genezą i dziejami oraz strukturą compositów pojmowanych jako zespolenie się dwóch (lub więcej) tematów wyrazowych w jedną całość pod względem formalnym i semantycznym. W tym celu autorka skoncentrowała swe

© for this edition by CNS

badania „z jednej strony na mechanizmie tworzenia się compositów i analizie ich struktury oraz stosunków łączących compositum z paratezą (płaszczyzna morfologiczno-syntaktyczna), z drugiej strony — na historii złożeń jako kategorii w dziejach języka (płaszczyzna historycznojęzykowa i socjologiczna)" (Handke 1976: 15, 16).

Zofia Kurzowa zaś w pracy *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim* skupiła się na klasyfikacji strukturalno-semantycznej rzeczowników i przymiotników złożonych. Wzięła pod uwagę hierarchię członów, ich charakter gramatyczny oraz typ formantu kompozycyjnego. W obrębie typów strukturalno-semantycznych przeprowadziła dalszą analizę słowotwórczo-znaczeniową złożeń imiennych (Kurzowa 1976: 19).

Maria Malec w artykule *Dwuczłonowe przezwiska i przydomki staropolskie* wyodrębniła dwuczłonowe przezwiska o pierwotnej funkcji przezwiskowej, uporządkowała je pod względem stosunku syntaktycznego członów, opisała budowę i znaczenie poszczególnych składników oraz porównała budowę morfologiczną i zakres semantyczny składników w dwuczłonowych przezwiskach i dwuczłonowych imionach (Malec 1974: 191– 227).

W poniżej przedstawionym zbiorze, ułożonym alfabetycznie, występują nazwiska motywowane przez złożone wyrazy pospolite, notowane w słownikach języka polskiego, na przykład *Mrzygłód* < ap. *mrzygłód*, *Pędziwiatr* < ap. *pędziwiatr*, *Skoczylas* < ap. *skoczylas*, oraz nazwiska o strukturze wyrazów złożonych, których apelatywne odpowiedniki nie zostały odnotowane w dostępnych mi słownikach języka polskiego, na przykład *Babrzymąka* < *babrać* + *mąka*, *Cedziwoda* < *cedzić* + *woda*, *Palichleb* < *palić* + *chleb*.

Ze względu na nieznaną sytuację nominacji semantyka wyrazów motywujących tego typu nazwisk jest często nieprzejrzysta. W związku z tym przyjęłam następujące zasady postępowania: jeśli w słowniku języka polskiego lub gwarowym znajduje się apelatyw złożony motywujący nazwisko, przyjmuję podane w nim znaczenie jako podstawowe, jeśli zaś nazwisko jest motywowane przez wyraz złożony (przezwisko) nienotowany w słownikach, przypuszczalne znaczenie rekonstruuję ze znaczenia członów i skojarzeń, które wywołują.

Oto alfabetyczny wykaz nazwisk motywowanych przez wyrazy złożone wraz z ich objaśnieniem:

Babrzymąka (24)[1] — Antonius *Babrzymąka* Kl 1791; ~ fem.: Victoria *Babrzymąka* Wa 1904[2] (: *babrać* + *mąka* przezwisko 'młynarza' lub 'piekarza', ze zmianą funkcji).

[1] W nawiasie okrągłym podaję informację o liczbie rodzin noszących dane nazwisko w całym wykorzystanym materiale.

[2] Jako przykład wystąpienia nazwiska złożonego zawsze przytaczam najstarszy i ostatni chronologicznie poświadczony zapis nazwiska znajdujący się w *Libri Mortuorum* dziewiętnastowiecznego dekanatu wadowickiego. Po zapisie nazwiska wraz z imieniem podaję skrót nazwy parafii, z której pochodzi zapis i rok zapisu.

© for this edition by CNS

Białobrzeski, Białobrzyski[3] (5) — ~ fem.: Joanna *Białobrzeski* Lg 1788; Michael *Białobrzeski* Lg 1804; Augustinus *Białobrzyski* Wa 1823 (: n.m. *Białe Brzegi* (Krpłd), *Białobrzegi*, dziś *Białobrzegi*, część Krosna, krośn., NOdm + suf. *-ski*).

[*Białowłoski*][4] (1) — ~ fem.: Angella *Białowłoska* Kos 1856 (: przym. *białowłosy* 'człowiek mający białe włosy' SW + suf. *-ski*; fem. ze zmianą paradygmatu odmiany *-i* > *-a*).

Bogusławski (2) — Josepha filia Josephi *Bogusławski* S 1862; Albin *Bogusławski* Wa 1891 (: n.m. *Bogusławice*, częst., *Bogusławki*, pozn., NmPol, por. też słow. im. złoż. *Bogusław* NAp + suf. *-ski*).

Cedziwoda (1) — Vincentius *Cedziwoda* F 1857 (: przezw. **cedziwoda*[5] < *cedzić* + *woda* 'ten, kto cedzi wodę, czyli niechętnie ją pija; pijak' Czop-Kop, ze zmianą funkcji).

Chwalibóg (1) — Leon *Chwalibóg* Wa 1923 (: im. złoż. *Chwalibóg* NAp, ze zmianą funkcji).

Dobrowolski (2) — Thomas *Dobrowolski* Wa 1880; ~ fem.: Julia *Dobrowolski* Wa 1927 (: n.m. *Dobra Wola*, mazow., NmPol, lub od wyrażenia *dobra wola*, przejście od paratezy do złożenia za pomocą spójki *-o-* + suf. *-ski*).

Fracimąka, Fracimonka (1) — ~ fem.: Catharina *Fracimąka* S 1786; ~ fem.: Agnes *Fracimonka* S 1847; Franciscus *Fracimonka* S 1847 (: może przezw. **chwacimąka* < *chwacić* 'chwycić' SW + *mąka* (z przejściem *chw-* > *f-* i niejasnym wstawnym *r*) 'ten, który zajmuje się mąką', przezwisko 'młynarza' lub 'piekarza', ze zmianą funkcji).

Grzebinoga (2) — ~ fem.: Francisca *Grzebinoga* Kos 1808; Josephus *Grzebinoga* Wa 1934 (: przezw. **grzebinoga* < *grzebać* + *noga* 'człowiek, który wolno chodzi (utyka)', 'kuternoga, kulawy', por. też stp. n.os. Grzebinoga NAp, ze zmianą funkcji).

Kłapouch (1) — *Kłapouch* Ch 1663 (: ap. *kłapouch* 'o zwierzęciu mającym wielkie, obwisłe, odstające uszy, najczęściej o ośle' SJPDor, tu w zn. 'człowiek z dużymi, odstającymi uszami', ze zmianą funkcji).

Kołodziej (20) — *Kołodziej* Ch 1691; Casimirus *Kołodziej* BŚr 1939 (: ap. *kołodziej* 'rzemieślnik wyrabiający koła wozu, stelmach' SL, SW, por. też stp. n.os. Kołodziej NAp, ze zmianą funkcji).

Kołodziejczyk (23) — *Kołodziejczyk* Ka 1693; Michael *Kołodziejczyk* A 1939 (: ap. **kołodziejczyk* 'syn kołodzieja lub czeladnik kołodzieja', ze zmianą funkcji).

---

[3] Odmianki fonetyczne i graficzne nazwiska umieszczam w jednym haśle z tego względu, że okres, z którego pochodzi materiał (druga połowa XVIII–pierwsza połowa XX wieku) jest już okresem stabilizowania się nazwiska i każda jego odmianka jest lub może być prawnie odrębnym nazwiskiem. Odmianki morfologiczne nazwisk męskich są odrębnymi hasłami, na przykład *Piwowar*, osobno *Piwowarczyk*.

[4] W nawiasie kwadratowym podaję nazwisko w formie męskiej zrekonstruowane z formy żeńskiej, gdy brak poświadczenia formy męskiej.

[5] Gwiazdką oznaczam apelatyw potencjalny, który nie jest notowany w słownikach języka polskiego i słownikach gwarowych.

© for this edition by CNS

Krotochwil, Krotofil (3) — Josephus *Krotochwil* F 1865; Bernard *Krotofil* S 1806; ~ fem.: Marianna *Krotofil* F 1883; Kołodziej vel *Krotochwil* Josephus F 1870 (: ap. *krotochwila* 'figiel, żart' SW, tu w zn. 'żartowniś' Czop-Kop, por. też stp. n.os. Krotochwila NAp, zmiana paradygmatu odmiany *-a* > *-ø*).

Krzywogębski (1) — Clemens *Krzywogębski* P 1836 (: od wyrażenia *krzywa gęba* 'człowiek mający krzywą gębę', przejście od paratezy do złożenia za pomocą spójki *-o-* + suf. *-ski*).

Krzywonos (3) — Lucas *Krzywonos* Chrz 1778; ~ fem.: Sophia *Krzywonos* Kos 1835 (: ap. *krzywonos* 'człowiek z krzywym nosem' SL, SW, por. też stp. n.os. Krzywonos NAp, ze zmianą funkcji).

Mięsopust (5) — Franciscus *Mięsopust* S 1788; ~ fem.: Hedvigis *Mięsopust* Wa 1892 (: ap. *mięsopust* 'ostatki, zapusty; uczta' SL, SW, tu w zn. 'hulaka' Czop-Kop, por. też stp. n.os. Mięsopust NAp, ze zmianą funkcji).

Mrzygłód, Mrzygód, Mrzygut (9) — Casimirus *Mrzygłód* A 1806; *Mrzygód* Ka 1658; Josephus *Mrzygut* Wa 1896; ~ fem.: Maria *Mrzygłód* A 1938; Paulus *Mrzygut* P 1820 (: ap. *mrzygłód* 'głodomorek; człowiek przesadnie oszczędny', 'skąpiec' SL, SW, por. też stp. n.os. Mrzygłod NAp, ze zmianą funkcji).

Noworyta (4) — Jacobus *Noworyta* M 1802; Josephus *Noworyta* M 1930 (: *nowy* + *ryt* 'obrządek' SL, tu w zn. 'człowiek, który wprowadza nowy zwyczaj, nowy obrzęd religijny', przejście od paratezy do złożenia za pomocą spójki *-o-* + formant paradygmatyczny *-a*).

Noworytko (1) — ~ fem.: Joanna *Noworytko* S 1857; Felix *Noworytko* S 1884 (: n.os. Noworyta + suf. *-ko*).

Nowotarski (4) — Antonius *Nowotarski* A 1825; Franciscus *Nowotarski* Wa 1932 (: n.m. *Nowy Targ*, nowosąd., NmPol, przejście od paratezy do złożenia za pomocą spójki *-o-* + suf. *-ski*).

Odrowąż (2) — Franciscus *Odrowąż* In 1820; Johannes *Odrowąż* Wa 1918 (: n.m. *Odrowąż*, kiel., NOdm, lub n.her. *Odrowąż* NH, por. też stp. n.os. Odrowąż NAp, ze zmianą funkcji).

Odrzywolski (3) — ~ fem.: Catharina *Odrzywolski* Ry 1872; ~ fem.: Catharina *Odrzywolska* Woź 1935 (: n.m. *Odrzywół*, rad., NOdm + suf. *-ski*).

Odrzywołek (1) — ~ fem.: Catharina *Odrzywołek* S 1872; Stanislaus *Odrzywołek* S 1929 (: może przezwisko od nazwiska *Odrzywolski* + suf. *-ek*).

Palichleb (4) — Josephus *Palichleb* Lg 1812; Antoni *Palichleb* Wa 1938 (: przezw. **palichleb* < *palić* + *chleb* 'człowiek, który spala chleb w piecu (niszczy)', ze zmianą funkcji).

Paliwoda (2) — ~ fem.: Catharina *Paliwodzianka* S 1794; Johannes *Paliwoda* S 1801; Casimirus *Paliwoda* Wa 1923 (: ap. *paliwoda* 'łgarz, kłamca, blagier', 'włóczęga' SL, SW, ze zmianą funkcji).

Parzymięso (1) — Józef *Parzymięso* Ra 1908 (: przezw. **parzymięso* < *parzyć* 'oblewać wrzątkiem' SL, SW + *mięso*, tu w zn. 'kiepski rzeźnik', por. też stp. n.os. Parzymięso NAp, ze zmianą funkcji).

© for this edition by CNS

Pędziwiatr (2) — Franciscus *Pędziwiatr* Ra 1865; ~ fem.: Genovepha *Pędziwiatr* F 1906 (: ap. *pędziwiatr* 'włóczęga, wszędobylski', 'człowiek zmienny', 'wietrznik, trzpiot' SL, SW, por. też stp. n.os. Pędziwiatr NAp, ze zmianą funkcji).

Piwowar (3) — ~ fem.: Petronella *Piwowarka* S 1796; Thomas *Piwowar* S 1801; Johannes *Piwowar* Wa 1924 (: ap. *piwowar* 'człowiek zajmujący się warzeniem piwa' SL, SW, por. też stp. n.os. Piwowar NAp, ze zmianą funkcji).

Piwowarczyk (14) — ~ fem.: Catharina *Piwowarczyk* A 1790; ~ fem.: Rozalia *Piwowarczyk* Wa 1938 (: ap. *piwowarczyk* 'czeladnik albo uczeń piwowara', 'syn piwowara', 'piwowar na małą skalę' SW, ze zmianą funkcji).

Piwowarski (2) — Casimirus *Piwowarski* A 1817; ~ fem.: Catharina *Piwowarski* A 1901 (: n.os. *Piwowar* + suf. -*ski*).

Skoczylas (7) — ~ fem.: Agatha *Skoczylas* Kl 1786; ~ fem.: Maria *Skoczylas* KlD 1930 (: ap. gw. *skoczylas* 'nieznośny chłopak' SGP (k), ze zmianą funkcji).

Starowiejski (2) — Casimirus *Starowiejski* Tł 1778; Vincentius *Starowiejski* In 1786 (: n.m. *Stara Wieś*, nowosąd., NmPol, przejście od paratezy do złożenia za pomocą spójki -*o*- + suf. -*ski*).

Stokłosa (8) — Adalbertus *Stokłosa* BD 1786; Stanislaus *Stokłosa* Wa 1939 (: ap. *stokłosa* 'roślina trawiasta' SL, SW, tu w zn. 'ktoś jak stokłosa (chwast)' Czop-Kop, por. też stp. n.os. Stokłosa NAp, ze zmianą funkcji).

Stokłosiński (1) — Sophia marita derelicti Ladislai *Stokłosiński* A 1902; Ladislaus *Stokłosiński* A 1910 (: n.os. *Stokłosa* + suf. -*ski*).

Szumlas (1) — ~ fem.: Agnes *Szumlas* Wa 1841 (: ap. gw. *szumlas* 'pies gończy' SL, KSGP), tu w zn. 'człowiek nerwowy i porywczy', ze zmianą funkcji).

Waligórski (1) — Stanislaus *Waligórski* Wa 1934 (: n.os. *Waligóra* < ap. *waligóra* 'o człowieku rosłym i bardzo silnym' SGP (k), por. też stp. n.os. Waligóra + suf. -*ski*).

Wiercimak, Wierczymak (6) — ~ fem.: Catharina *Wiercimak* In 1792; Jan *Wierczymak* In 1804; Bronislaus *Wiercimak* A 1939 (: ap. *wiercimak* 'tłuczek do ucierania maku' Sstp, tu w zn. 'wiercipięta' Czop-Kop, ze zmianą funkcji).

Wojewoda (2) — Bartholomeus *Wojewoda* A 1841; ~ fem.: Rosalia *Wojewoda* Wie 1855 (: ap. *wojewoda* 'ten, który przewodzi rycerzom, wojownikom', też 'w dawnej Polsce naczelnik województwa' SL, SW, tu w zn. 'ktoś dostojny, jak wojewoda' Czop-Kop, por. też stp. n.os. Wojewoda NAp, ze zmianą funkcji).

Wojewodzic (8) — Mathias *Wojewodzic* A 1847; ~ fem.: Maria *Wojewodzic* Wa 1939 (: ap. *wojewodzic* 'syn wojewody' SL, SW, ze zmianą funkcji).

Wysogląd, Wysoglond (9) — ~ fem.: Marianna *Wysogląd* Wie 1847; ~ fem.: Agnes *Wysoglond* Wa 1848; Stanislaus *Wysogląd* F 1934; ~ fem.: Maria *Wysoglond* F 1875 (: przezw. **wysogląd* < *wysoko* + *ględa* 'wypatrywać, patrzeć, szukać', *gląd* 'spojrzenie' Sstp, NAp, tu w zn. 'człowiek dumny, który spogląda z wysoka', ze zmianą funkcji).

W niniejszym zbiorze znajdują się formy żeńskie równobrzmiące z nazwiskami męskimi: Victoria *Babrzymąka*, Joanna *Białobrzeski*, Julia *Dobrowolski*, Ca-

© for this edition by CNS

tharina *Fracimąka*, Agnes *Fracimonka*, Francisca *Grzebinoga*, Marianna *Krotofil*, Sophia *Krzywonos*, Hedvigis *Mięsopust*, Maria *Mrzygłód*, Joanna *Noworytko*, Catharina *Odrzywolski*, Catharina *Odrzywołek*, Genovepha *Pędziwiatr*, Catharina *Piwowarczyk*, Rozalia *Piwowarczyk*, Catharina *Piwowarski*, Agatha *Skoczylas*, Maria *Skoczylas*, Agnes *Szumlas*, Catharina *Wiercimak*, Rosalia *Wojewoda*, Maria *Wojewodzic*, Marianna *Wysogląd*, Agnes *Wysoglond*, Maria *Wysoglond*. Jest to grupa najliczniej prezentowanych nazwisk żeńskich — 26. Tylko 2 nazwiska żeńskie zostały utworzone na zasadzie derywacji sufiksalnej, za pomocą sufiksów patronimicznego *-anka*: Catharina *Paliwodzianka*, i marytonimicznego *-ka*: Petronella *Piwowarka*. Również 2 nazwiska powstały poprzez derywację paradygmatyczną od nazwisk męskich: Angella *Białowłoska* < [Białowłoski], Catharina *Odrzywolska* < Odrzywolski.

Wśród analizowanych przeze mnie nazwisk złożonych można wyróżnić trzy grupy:

a) Nazwiska od apelatywów złożonych poświadczonych w słownikach: [Białowłoski] (: *białowłosy*), Kłapouch (: *kłapouch*), Kołodziej (: *kołodziej*), Kołodziejczyk (: **kołodziejczyk*), Krotochwil, Krotofil (: *krotochwila*), Mięsopust (: *mięsopust*), Mrzygłód, Mrzygód, Mrzygut (: *mrzygłód*), Paliwoda (: *paliwoda*), Pędziwiatr (: *pędziwiatr*), Piwowar (: *piwowar*), Piwowarczyk (: *piwowarczyk*), Piwowarski (: *piwowar*), Skoczylas (: *skoczylas*), Stokłosa (: *stokłosa*), Stokłosiński (: *stokłosa*), Szumlas (: *szumlas*), Waligórski (: *waligóra*), Wiercimak, Wierczymak (: *wiercimak*), Wojewoda (: *wojewoda*), Wojewodzic (: *wojewodzic*).

W grupie tej zanotowano 24 nazwiska motywowane przez apelatywy złożone (przezwiska).

b) Nazwiska od przezwisk złożonych niepoświadczonych w słownikach: Babrzymąka (: *babrać + mąka*), Cedziwoda (: **cedziwoda < cedzić + woda*), Fracimąka, Fracimonka (: **chwacimąka < chwacić + mąka*), Grzebinoga (: **grzebinoga < grzebać + noga*), Krzywogębski (: *krzywy + gęba*), Krzywonos (: *krzywy + nos*), Noworyta (: *nowy + ryt*), Palichleb (: **palichleb < palić + chleb*), Parzymięso (: **parzymięso < parzyć + mięso*), Wysogląd, Wysoglond (: **wysogląd < wysoko + ględać*).

W sumie 12 nazwisk utworzonych na wzór apelatywów złożonych.

c) Nazwiska od złożonych nazw własnych: Białobrzeski, Białobrzyski (: n.m. *Białe Brzegi*, też: *Białobrzegi*), Bogusławski (: słow. im. złoż. *Bogusław*), Chwalibóg (: słow. im. złoż. *Chwalibóg*), Dobrowolski (: n.m. *Dobra Wola*, też: *dobra wola*), Noworytko (: n.os. *Noworyta*), Nowotarski (: n.m. *Nowy Targ*), Odrowąż (: n.m. *Odrowąż*, też: n.her.), Odrzywolski (: n.m. *Odrzywół*), Odrzywołek (: n.os. *Odrzywolski*), Starowiejski (: n.m. *Stara Wieś*).

Grupa ta obejmuje 7 nazwisk od dwuczłonowych nazw miejscowych, 2 nazwiska od słowiańskich imion złożonych oraz 2 nazwiska utworzone od złożonych nazw osobowych odapelatywnych. W sumie 11 nazw.

Wśród mieszkańców dziewiętnastowiecznego dekanatu wadowickiego najwięcej nazwisk złożonych utworzono od istniejących złożonych wyrazów po-

© for this edition by CNS

spolitych notowanych w słownikach — 24 nazwiska, następne w kolejności są nazwiska utworzone od przezwisk złożonych niepoświadczonych w słownikach — 12 nazwisk, i nazwiska od złożonych nazw własnych (słowiańskich imion złożonych, nazw miejscowych i nazw osobowych) — 11 nazwisk.

Do zbioru nazwisk motywowanych przez wyrazy o strukturze złożonej zaliczyłam tak zwane nazwiska przeniesione z kategorii apelatywów (*nomina apellativa*) do kategorii nazw własnych (*nomina propria*) i nazwiska derywowane słowotwórczo, mające sufiks nazwiskotwórczy, a także nazwiska derywowane paradygmatycznie. Apelatywy i nazwy własne zmieniały swoją funkcję, czyli stawały się nazwiskami w różny sposób, poprzez onimizację (czyli przejście nazwy z kategorii nazw pospolitych do kategorii nazw własnych, na przykład ap. *kłapouch* → nazwisko *Kłapouch*, ap. *krzywonos* → nazwisko *Krzywonos*) lub transonimizację (przejście nazwy z jednej kategorii nazw własnych do innej kategorii nazw własnych, na przykład z kategorii imion do kategorii nazwisk, im. *Chwalibóg* → nazwisko *Chwalibóg*). Są to nazwiska tożsame morfologicznie ze swymi podstawami leksykalnymi, słowotwórczo niederywowane. Nazwy mogły też przechodzić do kategorii nazwisk poprzez derywację sufiksalną za pomocą sufiksów: *-ski* (*Białobrze-ski*, *Białobrzy-ski*, [*Białowło(s)-ski*], *Bogusław-ski*, *Dobrowol-ski*, *Krzywogęb-ski*, *Nowotar-ski*, *Odrzywol-ski*, *Piwowar-ski*, *Starowiej-ski*, *Waligór-ski*), *-iński* (*Stokłos-iński*), *-ko* (*Noworyt-ko*), *-ek* (*Odrzywoł-ek)* lub poprzez derywację paradygmatyczną *a* > *ø*: (*Krotochwil*, *Krotofil*). Najwięcej nazwisk powstało na drodze onimizacji i transonimizacji — 31, drogą derywacji sufiksalnej — 14 nazwisk, a drogą derywacji paradygmatycznej — 1 nazwisko.

Spora część nazwisk złożonych do dziś jest czytelna semantycznie i zawiera wyraźne nacechowanie emocjonalne. Nazwiska motywowane przez wyrazy o strukturze złożonej, które pełniły często funkcję ekspresywną, zachowały ją częściowo. Świadczą o tym reakcje nosicieli tych nazwisk, wyrażające się w tendencji do zmiany pierwotnej postaci nazwiska, w celu zatarcia związku między nazwą własną i jej apelatywną podstawą. Jako przykład można podać proces przekształcania tego typu nazwisk przez dodawanie sufiksów, na przykład *Piwowar* > *Piwowarski*, *Stokłosa* > *Stokłosiński*. Odmienna grafia lub ortografia niż w odpowiednich wyrazach pospolitych utrwalała wymowę gwarową, na przykład *Krotofil* < ap. *krotochwila* (gwarowe przejście grupy *chw* > *f*), *Mrzygód* < ap. *mrzygłód* (uproszczenie grupy *gł* > *g*), i zacierała pierwotną semantykę wyrazu motywującego.

Wśród zanalizowanych nazwisk największą popularnością zarówno w dekanacie wadowickim, jak i w Polsce cieszą się trzy nazwiska: *Kołodziej*, *Kołodziejczyk* i *Piwowarczyk*[6]. W Polsce zanotowano ich występowanie we wszystkich 49 dawnych województwach, a w dekanacie — w przypadku nazwiska *Kołodziej* w 19 miejscowościach, *Kołodziejczyk* — 14, *Piwowarczyk* — 13.

[6] Według listy rangowej 300 najczęściej występujących polskich nazwisk stworzonej przez Katarzynę Skowronek nazwisko *Kołodziej* zajmuje 83 miejsce, *Kołodziejczyk* 129 miejsce. Lista nie zawiera nazwiska *Piwowarczyk* (Skowronek 2001: 186–191).

© for this edition by CNS

Omówione przeze mnie nazwiska były popularne nie tylko w XIX wieku, znaczna ich część dotrwała do czasów dzisiejszych i jest też odnotowana w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Są to między innymi następujące nazwiska: *Dobrowolski*, *Piwowarski*, *Skoczylas*, *Wojewoda* — występują w 49 województwach, *Piwowar* — w 48 województwach, *Bogusławski* — w 46 województwach, *Paliwoda* — w 45 województwach, *Stokłosa* — w 44 województwach, *Białobrzeski, Waligórski* — w 42 województwach.

Niektóre nazwiska popularne w dekanacie wadowickim w XIX wieku z czasem zaczęły zanikać i dziś występują w niewielkiej liczbie, na przykład *Babrzymąka* — nosicielem tego miana były 24 rodziny w 7 miejscowościach. Dziś (SNW) notują je tylko 3 województwa, w tym bielskie najliczniej.

Warto również przyjrzeć się frekwencji tych nazwisk współcześnie w poszczególnych województwach. Z informacji w SNW wynika, że omawiane tu nazwiska najliczniej występują w województwach bielskim, katowickim i krakowskim, a więc na terenach bezpośrednio graniczących z ziemią wadowicką. W województwie bielskim najpopularniejszymi nazwiskami są: *Babrzymąka*, *Mrzygłód*, *Nowotarski*, *Odrowąż*, *Palichleb*, *Pędziwiatr*, *Stokłosa*, *Szumlas*, *Wiercimak*, *Wojewodzic*, *Wysogląd*, w sumie 11 nazwisk; w województwie katowickim: *Cedziwoda*, *Grzebinoga*, *Kłapouch*, *Kołodziej*, *Kołodziejczyk*, *Mięsopust*, *Mrzygut*, *Paliwoda*, *Parzymięso*, *Piwowar*, w sumie 10 nazwisk; i w województwie krakowskim: *Noworyta*, *Noworytko*, *Odrzywołek*, *Piwowarczyk*, *Starowiejski*, w sumie 5 nazwisk. 6 razy odnotowano województwo warszawskie, gdzie najpopularniejszymi nazwiskami są: *Białobrzeski*, *Bogusławski*, *Chwalibóg*, *Krotochwil*, *Piwowarski*, *Wojewoda*, 2 razy województwo poznańskie — z nazwiskami *Krotofil*, *Waligórski*, pojedynczo zaś wystąpiły w województwach: kieleckim — nazwisko *Stokłosiński*, lubelskim — nazwisko *Skoczylas*, w łódzkim i opolskim — nazwisko *Dobrowolski*, zamojskim — nazwisko *Odrzywolski*, w rzeszowskim — nazwisko *Krzywonos* i wałbrzyskim — nazwisko *Mrzygód*.

Nie wszystkie nazwiska, które zostały odnotowane w *Libri Mortuorum* dawnego dekanatu wadowickiego występują w SNW. Nie znajdziemy tu graficznych i fonetycznych odmianek nazwisk, takich jak: *Białobrzyski* < Białobrzeski, *Wierczymak* < Wiercimak, *Wysoglond* < Wysogląd, a także form *Fracimąka* i *Fracimonka*, *Krzywogębski* i *Białowłoski*.

Z poniższej tabeli można odczytać nie tylko frekwencję i miejsce występowania danego nazwiska, ale również ciągłość pokoleniową nazwiska. Popularność nazwisk na danym terenie może być mierzona liczbą noszących je rodzin i ich rozprzestrzenieniem w różnych miejscowościach, a ciągłość nazwisk, ich obecność w dwóch czy wielu pokoleniach, przechodzeniem z pokolenia na pokolenie, chronologią ich występowania. Badanie ciągłości nazwiska należy do nurtu językoznawstwa kognitywnego, ściślej mówiąc do socjologii. Ukażę to zjawisko na przykładzie trzech najpopularniejszych nazwisk zarówno w dawnym dekanacie wadowickim, jak i w całej Polsce.

© for this edition by CNS

W badanym materiale ksiąg metrykalnych z okresu drugiej połowy XVIII–pierwszej połowy XX wieku[7] najbardziej popularnym nazwiskiem motywowanym przez wyraz o strukturze złożonej jest *Kołodziejczyk*. Nosicielami tego miana na terenie dawnego dekanatu wadowickiego są 23 rodziny. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1693 roku z miejscowości Kaczyna, należącej do parafii Chocznia. Jego występowanie zanotowałam w 14 miejscowościach należących do 10 parafii. Nazwisko to wykazuje ciągłość pokoleniową w parafiach: Frydrychowice (1770–1932), Klecza (1786–1939) i Wadowice (1796–1932), natomiast w pozostałych parafiach: Andrychów (1818–1939), Chocznia (1693–1744), Inwałd (1858–1938), Radocza (1820), Wieprz (1844–1937), Witanowice (1896–1920), Woźniki (1793), funkcjonuje tylko przez jedno pokolenie. Potem ginie wraz ze śmiercią jego nosiciela.

Drugim równie popularnym nazwiskiem motywowanym przez apelatyw złożony jest *Kołodziej*. Zanotowałam 20 rodzin posługujących się tym nazwiskiem. Po raz pierwszy pojawiło się również w księdze metrykalnej parafii Chocznia z 1691 roku i jest używane współcześnie. Zanotowano je też w 8 innych parafiach, takich jak: Andrychów (1800), Inwałd (1798–1830), Spytkowice (1786–1802), Radocza (1919–1931), Ryczów (1846–1861), Wadowice (1930–1936), Wieprz (1920), Woźniki (1927), gdzie funkcjonuje najwyżej od kilku do kilkunastu lat, a więc bardzo krótko. Ciągłość pokoleniową nazwisko to wykazuje w 4 parafiach: Barwałd (1828–1939), Frydrychowice (1774–1907), Klecza (1804–1939) i Witanowice (1793–1932).

Trzecim częstym nazwiskiem pochodzącym od wyrazu złożonego jest na tym terenie *Piwowarczyk*. Nosiło je 14 rodzin. Również dzisiaj jest używane. Po raz pierwszy było wzmiankowane w parafii Andrychów w 1790 roku, jego obecność poświadczona jest tu do roku 1932 (przez dwa pokolenia). Podobnie jest w parafiach Inwałd (1813–1937), Klecza (1800–1937) i Wadowice (1826–1938). W pozostałych parafiach, to jest Barwałd (1934–1936), Tłuczań (1874–1924), Wieprz (1842–1860), Witanowice (1802), Woźniki (1934), nazwisko to funkcjonuje od 2 do 50 lat.

Omówione pokrótce nazwy osobowe *Kołodziej*, *Kołodziejczyk* i *Piwowarczyk* są starymi nazwiskami. Ich pierwsze zapisy w księgach metrykalnych sięgają drugiej połowy XVII wieku (*Kołodziej*, *Kołodziejczyk*) i drugiej połowy XVIII wieku (*Piwowarczyk*). Do dziś nazwiska te występują we wszystkich 49 dawnych województwach Polski, a więc na terenie całego kraju, z tym że *Kołodziej* i *Kołodziejczyk* to nazwiska najpopularniejsze w województwie katowickim, a *Piwowarczyk* w województwie krakowskim.

W nazwiskach tych utrwalone zostały najstarsze zawody, takie jak: *kołodziej*, **kołodziejczyk*, *młynarz*, *piwowar*, *piwowarczyk*, *rzeźnik*. Świadczy to o popularności tych zawodów na badanym terenie w XIX i na początku XX wieku.

[7] Materiał nazewniczy parafii Chocznia (obejmującej wieś Chocznię i Kaczynę) pochodzi z *Liber Naturom*, *Liber Copulatorum* i *Liber Mortuorum* tej parafii. Najstarsze zapisy nazwisk pochodzą z 1654 roku, a więc z drugiej połowy XVII wieku.

© for this edition by CNS

Tabela. Chronologia, geografia i frekwencja omówionych nazwisk

Nazwisko	Liczba rodzin i chronologia w dawnym dekanacie wadowickim	Liczba miejscowości w dawnym dekanacie wadowickim, w których zanotowano nazwisko	Liczba województw, w których współcześnie występuje nazwisko
Babrzymąka	24 (1791–1904)[8]	7 (Chrząstowice, Klecza, Klecza Górna, Lgota, Tłuczań Górna, Wadowice, Witanowice)[9]	3 (BB)[10]
Białobrzeski *Białobrzyski*	5 (1788–1823)	2 (Lgota, Wadowice)	42 (Wa) brak
[*Białowłoski*]	1 (1856)	1 (Kosowa)	brak
Bogusławski	2 (1862–1891)	2 (Spytkowice, Wadowice)	46 (Wa)
Cedziwoda	1 (1857)	1 (Frydrychowice)	1 (Ka)
Chwalibóg	1 (1923)	1 (Wadowice)	18 (Wa)
Dobrowolski	2 (1880–1927)	2 (Andrychów, Wadowice)	49 (Łd, Op)
Fracimąka *Fracimonka*	1 (1786–1847)	1 (Spytkowice)	brak brak
Grzebinoga	2 (1808–1934)	2 (Kosowa, Wadowice)	14 (Ka)
Kłapouch	1 (1663)	1 (Chocznia)	8 (Ka)
Kołodziej	20 (1691–1939)	**19** (Andrychów, Babica, Barwałd Dolny, Barwałd Średni, Chocznia, Frydrychowice, Inwałd, Klecza, Klecza Górna, Radocka Górka, Lgota, Lipowa, Spytkowice, Radocza, Ryczów, Spytkowice, Wadowice, Wieprz, Woźniki)	**49 (Ka)**
Kołodziejczyk	23 (1693–1939)	**14** (Andrychów, Babica, Chocznia, Frydrychowice, Inwałd, Kaczyna, Klecza, Radocka Górka, Przybradz, Radocza, Wadowice, Wieprz, Zagórnik, Zygodowice)	**49 (Ka)**
Krotochwil *Krotofil*	3 (1806–1883)	3 (Frydrychowice, Spytkowice, Wadowice)	7 (Wa) 16 (Po)
Krzywogębski	1 (1836)	1 (Przybradz)	brak

[8] Cyfra przed nawiasem określa liczbę rodzin noszących nazwisko, a w nawiasie podany jest rok pierwszego i ostatniego zapisu nazwiska.

[9] W nawiasie podano nazwy miejscowości, w których nazwisko zostało odnotowane.

[10] Po cyfrze określającej liczbę województw, w których nazwisko współcześnie występuje, podano skrót województwa, w którym nazwisko ma najwyższą frekwencję.

© for this edition by CNS

Mięsopust	5 (1788–1892)	5 (Frydrychowice, Półwieś, Radocza, Spytkowice, Wadowice)	2 (Ka)
Mrzygłód *Mrzygód* *Mrzygut*	9 (1806–1938)	9 (Andrychów, Babica, Barwałd Dolny, Barwałd Średni, Inwałd, Kaczyna, Przybradz, Wadowice, Wieprz)	38 (BB) 1 (Wb) 1 (Ka)
Noworyta	4 (1802–1930)	4 (Frydrychowice, Miejsce, Przybradz, Wadowice)	35 (Kr)
Noworytko	1 (1857–1884)	1 (Spytkowice)	2 (Kr)
Nowotarski	4 (1825–1932)	4 (Andrychów, Inwałd, Miejsce, Wadowice)	34 (BB)
Odrowąż	2 (1820–1918)	2 (Inwałd, Wadowice)	15 (BB)
Odrzywolski	3 (1872–1935)	3 (Ryczów, Spytkowice, Woźniki)	29 (Za)
Odrzywołek	1 (1872–1929)	1 (Spytkowice)	17 (Kr)
Palichleb	4 (1812–1938)	4 (Babica, Lgota, Wadowice, Wieprz)	19 (BB)
Paliwoda	2 (1794–1923)	2 (Spytkowice, Wadowice)	45 (Ka)
Parzymięso	1 (1908)	1 (Radocza)	10 (Ka)
Pędziwiatr	2 (1865–1906)	2 (Frydrychowice, Radocza)	39 (BB)
Piwowar	3 (1796–1924)	2 (Spytkowice, Wadowice)	48 (Ka)
Piwowarczyk	**14 (1790–1938)**	**13** (Andrychów, Barwałd Średni, Chrząstowice, Inwałd, Klecza, Klecza Górna, Lgota, Tłuczań, Tłuczań Górna, Wadowice, Wieprz, Witanowice, Woźniki)	**49 (Kr)**
Piwowarski	2 (1817–1901)	2 (Andrychów, Wieprz)	49 (Wa)
Skoczylas	7 (1786–1930)	7 (Babica, Barwałd Średni, Klecza, Klecza Dolna, Lgota, Radocza, Wadowice)	49 (Lu)
Starowiejski	2 (1778–1786)	2 (Inwałd, Tłuczań)	4 (Kr)
Stokłosa	8 (1786–1939)	8 (Babica, Barwałd Dolny, Klecza Górna, Lgota, Radocza, Wadowice, Wieprz, Witanowice)	44 (BB)
Stokłosiński	1 (1902–1910)	1 (Andrychów)	11 (Ki)
Szumlas	1 (1841)	1 (Wadowice)	17 (BB)
Waligórski	1 (1934)	1 (Wadowice)	42 (Po)
Wiercimak *Wierczymak*	6 (1792–1939)	4 (Andrychów, Inwałd, Wadowice, Wieprz)	8 (BB) brak

© for this edition by CNS

Wojewoda	2 (1841–1855)	2 (Andrychów, Wieprz)	49 (Wa)
Wojewodzic	8 (1847–1939)	6 (Andrychów, Frydrychowice, Inwałd, Przybradz, Wadowice, Wieprz)	18 (BB)
Wysogląd *Wysoglond*	9 (1847–1934)	6 (Andrychów, Frydrychowice, Inwałd, Spytkowice, Wadowice, Wieprz)	19 (BB) brak

Źródło: opracowanie własne.

Skróty nazw miejscowości, z których pochodzą nazwiska

A — Andrychów
BD — Barwałd Dolny
BŚr — Barwałd Średni
Ch — Chocznia
Chrz — Chrząstowice
F — Frydrychowice
In — Inwałd
Ka — Kaczyna
Kl — Klecza
Lg — Lgota
Kos — Kosowa
M — Miejsce
P — Przybradz
Ra — Radocza
Ry — Ryczów
S — Spytkowice
Tł — Tłuczań
Wa — Wadowice
Wie — Wieprz

Skróty nazw województw (według SNW)

BB — Bielskie
Ka — Katowickie
Ki — Kieleckie
Kr — Krakowskie
Lu — Lubelskie
Łd — Łódzkie
Op — Opolskie
Po — Poznańskie
Rz — Rzeszowskie
Wa — Warszawskie
Wb — Wałbrzyskie
Za — Zamojskie

Inne skróty

ap. — apelatyw
częst. — województwo częstochowskie
fem. — feminativum
gw. — gwarowy
kiel. — województwo kieleckie
Krpłd — Kresy Południowe
mazow. — województwo mazowieckie
n.m. — nazwa miejscowa
n.os. — nazwa osobowa
nowosąd. — województwo nowosądeckie
pozn. — województwo poznańskie
przezw. — przezwisko
rad. — województwo radomskie
słow. — słowiańskie
im. złoż. imię złożone
stp. — staropolski
suf. — sufiks
zn. — znaczenie

© for this edition by CNS

Bibliografia

Borek H., 1978, *Diachroniczne i synchroniczne klasyfikacje nazwisk polskich*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych" seria 5, s. 447–455.
Cieślikowa A., 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław.
Czop-Kop — B. Czopek-Kopciuch, *Nazwiska od przezwisk dwuczłonowych w Zagłębiu Ruhry*, Kraków 2006, s. 143–155.
Encyklopedia Językoznawstwa Ogólnego, 1999, red. K. Polański, Warszawa.
Grzegorczykowa R., 1963, *Charakterystyka słowotwórcza polskich rzeczowników złożonych*, „Poradnik Językowy" z. 7, s. 255–264.
Handke K., 1976, *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich (z uwzględnieniem innych języków zachodniosłowiańskich)*, Wrocław.
Handke K., 1997, *Treść i znaczenie compositów „ukrytych" w nazwiskach współczesnych Polaków*, [w:] *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, „Prace Slawistyczne" 105, Warszawa, s. 91–104.
Kurzowa Z., 1976, *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa.
Malec M., 1974, *Dwuczłonowe przezwiska i przydomki staropolskie*, „Onomastica" 19, s. 191–227.
NAp — *Odapelatywne nazwy osobowe*, red. A. Cieślikowa, J. Szymowa, K. Rymut, Kraków 2000.
NH — *Nazwy heraldyczne*, red. M. Bobowska-Kowalska, Kraków 1995.
NmPol — *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, t. 1–6, red. K. Rymut, Kraków 1996–2005.
NOdm — *Odmiejscowe nazwy osobowe*, red. Z. Kaleta, E. Supranowicz, K. Rymut, Kraków 1997.
SGP (k) — kartoteka *Słownika gwar polskich*.
Skowronek K., 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków.
SL — B.S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 3. fotoofsetowe, Warszawa 1951 (wyd. 2 Lwów 1854–1860).
SNW — *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, red. K. Rymut, t. 1–10, Kraków 1992–1994.
Sstp — *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa-Wrocław-Kraków 1953–2000.
SW — *Słownik języka polskiego* (*tzw. warszawski*), red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8 (1900–1927), Warszawa 1952.

Wadowice decanate inhabitants' surnames motivated by compound words

Summary

Material for this article comes from *Libri Mortuorum* of Wadowice decanate published in 1786–1939.

Among gathered surnames of simple structure such as *Ceglarz*, *Karkoszka*, *Woźniak*, there is a small group of surnames motivated by compound common words or compound personal names (names and local names) which were used as surnames *kołodziej* > surname *Kołodziej*, name *Chwalibóg* > surname *Chwalibóg*, *waligóra* > surname *Waligór-ski*, name *Bogusław* > surname *Bogusław-ski*, local name *Odrzywół* > surname *Odrzywol-ski*.

We can also find surnames motivated by compound common words, recorded in Polish dictionaries eg. *Mrzygłód* < *mrzygłód*, *Pędziwiatr* < *pędziwiatr*, *Skoczylas* < *Skoczylas* and surnames

© for this edition by CNS

with a compound word structure which have not been found in Polish dictionaries (used when writing this article), e.g. *Babrzymąka* < *babrać* + *mąka* (*dirty* + *flour*), *Cedziwoda* < *cedzić* + *woda* (*strain+water*), *Palichleb* < *palić* + *chleb* (*burn* + *bread*).

Most of the compound surnames are still readable and they are emotionally featured. Surnames which were motivated by compound words partially maintain their expressive function. Some people did not want to be associated with the real meaning of their surnames so they changed them partially, for example by adding a suffix: *Piwowar* (*a pot used for making beer*) > *Piwowarski*, *Stokłosa* > *Stokłosiński*. Different spelling of words have led to the strengthening of local dialect np. *Krotofil* < *krotochwila* (*chw* > *f*), *Mrzygód* < *mrzygłód* (*gł* > *g*). This caused disappearance of original semantically motivated words.

Among analyzed surnames the most popular in Wadowice decanate and in Poland are three leaders: *Kołodziej, Kołodziejczyk* i *Piwowarczyk*.

Most of the surnames mentioned in this article were popular not only in the 19th century. Some of them are still being used and are also written down in *Dictionary of surnames used in contemporary Poland*.

Teresa Kolber
Inwałd, ul. Wadowicka 52
34-120 Andrychów
tel. kom. 668045459
e-mail: tkolber@interia.pl

© for this edition by CNS